

Doc. dr. sc. Davor Pauković
Sveučilište u Dubrovniku

Diskurs o ustavnoj formulaciji jezika u Hrvatskoj 1989. godine u hrvatskom i srpskom novinstvu

Abstrakt: Rasprava oko promjene ustavne formulacije o jeziku u Hrvatskoj 1989. godine dio je šireg konteksta zaoštavanja sukoba između suprotstavljenih koncepcija preuređenja Jugoslavije. Polemika oko jezika uklapa se u diskurzivne obrasce koji su se oblikovali u hrvatskom i srpskom novinstvu tijekom 1989. godine. Integralni je dio sukobljenih argumentacija o položaju Srba u Hrvatskoj koji su se od početka 1989. sve više producirali u novinstvu.

Ključne riječi: jezik, ustavna formulacija, Hrvatska, hrvatsko i srpsko novinstvo

Uvod

Jezik i jezična politika predstavlja važnu temu komunističke Jugoslavije, preko koje se mogu, u određenim razdobljima, pratiti i glavne odrednice političkih nastojanja i previranja. Novosadski dogovor iz 1954. godine promicao je jezični unitarizam prema kojem su hrvatski i srpski jezik dvije varijante jednog jezika, hrvatskosrpskog ili srpskohrvatskog. Stanovita liberalizacija komunističkog poretka u Jugoslaviji u drugoj polovici šezdesetih godina ponovno je otvorila pitanje jezika. U *Deklaraciji o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika*¹ iz 1967., potpisanoj od strane 18 znanstvenih i kulturnih ustanova u Hrvatskoj, traži se jednakost i ravnopravnost četiriju književnih jezika: slovenskoga, hrvatskoga, srpskoga i makedonskoga. U dokumentu se navodi da promoviranje „državnog jezika“ zapravo u praksi znači primjenu srpskog književnog

¹ Na web stranici Hrvatski jezični portal dostupni su u cjelovitom obliku svi važniji dokumenti iz povijesti hrvatskog jezika (pripremio Marko Samardžija), <http://hjp.novi-liber.hr/index.php?show=povijest>

jezika „zbog dominantnog utjecaja administrativnog središta“ Jugoslavije. S obzirom na to, hrvatski književni jezik je u neravnopravnom položaju koji se ne može opravdati zajedničkom lingvističkom osnovom dvaju jezika. Potpisnici deklaracije traže dosljednu primjenu hrvatskog književnog jezika u javnoj upotrebi u Hrvatskoj, bez obzira otkuda javni djelatnici potjecali.² Deklaracija je od komunističkog vodstava ocjenjena kao tendenciozna i štetna, a neposredni autori našli su se pod političkim pritiskom i privremenom marginalizacijom.³ Nakon gušenja Hrvatskog proljeća i rasprave oko reforme federacije uslijedio je novi Ustav iz 1974. godine koji je formalno dao velike ovlasti republikama. Jezik je definiran člankom 138. koji glasi: „U Socijalističkoj Republici Hrvatskoj u javnoj je upotrebi hrvatski književni jezik – standardni oblik narodnog jezika Hrvata i Srba u Hrvatskoj, koji se naziva hrvatski ili srpski.“⁴ Takva definicija bila je u jednom dijelu na tragu Deklaracije iz 1967. godine. Upravo će ta definicija biti predmet rasprave tijekom 1989. godine. Posljednji važan dokument o hrvatskosrpskom ili srpskohrvatskom jeziku i jezičnoj politici su zaključci radnog dogovora predstavnika centralnih komiteta, jezičnih stručnjaka i predstavnika znanstvenih, obrazovnih i kulturnih institucija iz travnja 1986. godine. U njemu se između ostalog upozorava na negativne i neprihvatljive tendencije u jeziku, prije svega na jezični nacionalizam, ali i unitarističke tendencije. Ipak, dokumentom dominira potreba za savladavanjem razlika i većom ujednačenosti jezika i jezičnih politika na hrvatskosrpskom govornom području. To uključuje i ujednačavanje ustavnih formulacija u republikama vezanih za naziv i službenu upotrebu jezika na hrvatskosrpskom govornom području.⁵ U sklopu toga, 1989. godine raspravljalo se o amandmanu na Ustav SR Hrvatske koji bi promijenio članak 138. iz 1974. godine, a u okviru spomenutog ujednačavanja.

² Hrvatski jezični portal, Deklaracija o položaju i nazivu hrvatskog književnog jezika, <http://hjp.noviliber.hr/index.php?show=povijest&chapter=29-deklaracija>, pristup ostvaren 18. 9. 2014.

³ Ivo Goldstein, *Hrvatska povijest*, Zagreb, 2003, str. 336-337.

⁴ Hrvatski jezični portal, Ustav Socijalističke Republike Hrvatske, <http://hjp.noviliber.hr/index.php?show=povijest&chapter=30-ustav-SRHrvatske>, pristup ostvaren 22. 9. 2014.

⁵ Hrvatski jezični portal, Problemi jezika i jezične politike, Zaključci radnog dogovora predstavnika centralnih komiteta SK Bosne i Hercegovine, Crne Gore, Hrvatske i Srbije i pokrajinskih komiteta SK Kosova i Vojvodine o aktualnim problemima jezika i jezične politike na srpskohrvatskom/hrvatskosrpskom, hrvatskom ili srpskom govornom području, http://hjp.noviliber.hr/index.php?show=povijest&chapter=31-problemi_jezika, pristup ostvaren 22. 9. 2014.

U ovom članku analizirat će se diskurs o jeziku i promjeni ustavne formulacije u Hrvatskoj u srpskom i hrvatskom novinstvu tijekom 1989. godine. Koliko je tema uspjela ostati u okvirima stručne rasprave, odnosno koliko se uklapala u sve izraženiji suprotstavljeni diskurs hrvatskog i srpskog novinstva.

Novinstvo u Hrvatskoj i Srbiji krajem osamdesetih godina

Već je mnogo puta u literaturi istaknuto da su mediji (uključujući novinstvo) odigrali vrlo važnu ulogu u pripremi krvavog raspada komunističke Jugoslavije.⁶ Prođublivanje krize i podjele među republikama u Jugoslaviji odrazile su se i na pisanje i diskurs novinstva. Pošto su uredništva postavljale republičke partijske organizacije novine su u najvećoj mjeri odražavale stavove svojih rukovodstava, često radikalnije i otvorenije od njih samih. Nakon smrti Tita i postupnog gubitka legitimiteta partije, kao rezultata sveobuhvatne krize, dolazi do stanovite liberalizacije. To se značajno odrazilo na novinstvo koje je počelo objavljivati i stavove suprotne vladajućoj politici. Međutim, kritika se uglavnom odnosila na reformu federacije i bila je usmjerena prema rukovodstvima i politikama drugih republika. Treba reći da su mediji u Jugoslaviji bili slobodniji nego u bilo kojoj drugoj komunističkoj zemlji. Krajem osamdesetih u Jugoslaviji je izlazilo 27 dnevnih listova i 17 značajnih političkih časopisa. Decentralizacijom federacije i novinstvo je postalo uglavnom regionalno opredijeljeno. Pošto je novinstvo na razne načine bilo pod nadzorom republičkih partijskih organizacija ono je korišteno za legitimiranje politike republičkih oligarhija. Sloboda medija značila je da su oni na propisan način dužni davati potporu postojećem sistemu. Predviđena je

⁶ O novinskom diskursu za vrijeme političke tranzicije pisao sam u slijedećim radovima: D. Pauković, „Predizborna kampanja u Hrvatskoj 1990. u svjetlu hrvatskog i srpskog novinstva“, u: *Časopis za suvremenu povijest*, br. 1 (2008), 13-32; „Konstrukcija neprijatelja: HDZ u Politikinoj rubrici „Odjeci i reagovanja“ 1989./91.“, u: *Srpsko-hrvatski odnosi u 20. veku, prošlost i perspektive*, Novi Sad, 2008, 113-125; „Priprema rata: Proslava 600. obljetnice Kosovske bitke kod Knina u srpnju 1989.“, u : *Srpsko-hrvatski odnosi u XX veku - dvadeset godina od pocetka rata*, Novi Sad, 2011, 161-180; „Osnovni elementi srpskog i hrvatskog novinskog diskursa o Drugom svjetskom ratu u kontekstu događaja u Hrvatskoj (1989.-1991.)“, u: *Suočavanje sa prošlošću - put ka budućnosti ; Istorija Jugoslavije u dvadesetom veku*, Sremska Kamenica, 2010, 359-367.

kazna zatvora za one koje pozivaju ili potiču „promjenu socijalističkog samoupravnoga društvenog uređenja“. Uz to, postojala su i druga ograničenja, primjerice zaštita osobe i djela Josipa Broza Tita, ozakonjena cenzura kao i dosta raširena autocenzura. Novinarski kodeks Jugoslavije podrazumijevao je svjesno pristajanje na ideje marksizma i lenjinizma i tražio je od novinara sudjelovanje u izgradnji socijalističkog društva.⁷

U Srbiji, u kontekstu buđenja nacionalizma, novinstvom počinje dominirati, kako kaže Nebojša Popov, „diskurs žrtve“. Glavni motiv je pokazati kako su Srbi i Srbija ugroženi i eksploatirani u cilju mobilizacije i homogenizacije nacije za predstojeću političku (nažalost pokazalo se ne samo političku) borbu.⁸ U takvom diskursu bilo kakva opozicija žestoko se negirala, a iznosile su se samo činjenice koje unaprijed potvrđuju zadanu „istinu“. Nemiri na Kosovu i kontekst krize omogućili su pobjedu diskursa koji se zasnivao na demagogiji, simbolima, retoričkim pitanjima, samosažaljenju, optužbama i sudbini. Medijski model stvoren za kampanju na Kosovu kasnije je upotrijebljen i u Hrvatskoj. Glavno uporište novinske kampanje bila su izdanja Politikine kuće *Politika*, *Politika ekspres* i *NIN*, a njima uz bok bili su *Intervju* i magazin *Duga*. Miloševićovo vodstvo dobro je shvatilo moć medijske propagande i zbog toga se odmah po preuzimanju vlasti krenulo na preuzimanje kontrole nad novinstvom. Nakon 1987. izdanja Politikine kuće preplavljena su nacionalističkim diskursom. Jednako je i s *Večernjim novostima* i *Dugom*.

Iskustvo i posljedice Hrvatskog proljeća onemogućilo je Hrvatskoj da dosegne nivo liberalizacije kakav je u osamdesetima ostvaren u Sloveniji i Srbiji. Hrvatska je vodila „politiku šutnje“ što je značilo strogu ideološku privrženost ustavnim rješenjima iz 1974. i samoupravljanju. Takvu politiku vjerno su provodili glavni dnevni listovi u Hrvatskoj, *Večernji list* i *Vjesnik*. Krajem osamdesetih režim se nalazi u procesu raspadanja, a kao rezultat dolazi i do stanovitog popuštanja kontrole nad novinstvom. U skladu sa svojom politikom hrvatsko rukovodstvo nije se u početku otvoreno suprotstavljalo Miloševićевой autoritarnoj i populističkoj politici. Među prvima u Hrvatskoj Miloševićевой politici suprotstavio se zagrebački tjednik *Danas*. Jedan od

⁷ M. Thompson, *Kovanje rata. Mediji u Srbiji, Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini*, Zagreb, 1995., str. 5.-13.; D. Pauković, *Hrvatsko i srpsko novinstvo o Srbima u Hrvatskoj (odabrani događaji 1989./1990)*, neobjavljeni magistarski rad, Filozofski fakultet u Zagrebu, 2007., str. 49.

⁸ Z. M. Marković, „Nacija – žrtva i osveta“, *Srpska strana rata. Trauma i katarza u istorijskom pamćenju, II deo* (priredio Nebojša Popov), Beograd, 2002., str. 206.

tadašnjih novinara *Danasa* Danko Plevnik kaže da je tjednik „za transformaciju komunističkog društva učinio mnogo više nego oni rutinsko beskrajni sastanci hrvatskih komunista od osnovne organizacije pa do Centralnog komiteta“.⁹ Oprez hrvatskog rukovodstva, a time i većine novinstva prekinut je u trenutku kada se 1989. „antibirokratska revolucija“ pokušala proširiti i na Hrvatsku. Od tada se u novinstvu otvorenije kritizira politika Srbije, ali uglavnom u skladu s politikom hrvatskog rukovodstva. O situaciji u medijima u Hrvatskoj između 1988. i prvih izbora 1990., tadašnji reporter informativnog programa Zagrebačke televizije (kasnije HTV) Aleksandar Milošević, rekao je da je to bilo „razdoblje divne anarhije. Komunisti su bili preslabi da bilo što zaustave, a HDZ još nije bio stupio na pozornicu“.¹⁰

Kontekst rasprave

Rasprava o jeziku dio je šireg diskursa o položaju Srba u Hrvatskoj koji se otvara početkom 1989. godine. Taj diskurs temelji se na isprobanom obrascu „antibirokratske revolucije“ prema kojem su Srbi najveće žrtve socijalističke Jugoslavije, pa je prema tome i njihov položaj u Hrvatskoj u najmanju ruku neravnopravan. Otvaranje pitanja položaja Srba u Hrvatskoj posljedica je jačanja srpskog nacionalističkog diskursa koji je imao i preciznu političku funkciju – prihvaćanje srbijanskog prijedloga reforme federacije, odnosno centralizaciju i napuštanje konfederalnog koncepta uspostavljenog ustavom iz 1974. U tom kontekstu, otvaranje pitanja Srba u Hrvatskoj bio je ujedno pritisak na hrvatsko komunističko vodstvo. S druge strane, rasprava o jeziku dio je i diskursa o politici komunističkog režima prema pitanju nacionalnog identiteta i kulturnih institucija pojedinih naroda. U prvoj polovici osamdesetih raspravljalo se o kulturnim institucijama Srba u Hrvatskoj, a prevladavalo je stajalište da se kultura i Hrvata i Srba treba razvijati kroz zajedničke institucije. Takvo rješenje, u kontekstu buđenja nacionalizma, više nije bilo prihvatljivo za dio Srba u Hrvatskoj, a posebno za političko i

⁹ D. Plevnik, *Hrvatski obrat*, Zagreb, 1993., str. 14.

¹⁰ M. Thompson, nav. dj., str. 143.

intelektualno vodstvo srpskog nacionalnog pokreta u Srbiji. Konačno, ova rasprava u osamdesetima bila je izraz različitih shvaćanja o pitanju Srba u Hrvatskoj, nejasne vizije političke elite u Hrvatskoj prema razvoju nacionalnih odnosa, političkog pragmatizma i sveobuhvatne krize komunističkog poretka.

Promjena ustavne formulacije o jeziku

Kao što je već spomenuto, sredinom osamdesetih odlučeno je da se krene u promjenu ustavne formulacije o jeziku iz ustava 1974. godine. Cilj je bio da se uspostavi što veća „suglasnost u preciziranju činjenice da se radi o jednom jeziku“. Zbog toga je Stipe Šušvar, jedan od glavnih ideologa partije u Hrvatskoj i nositelj visokih političkih funkcija (Predsjedništvo CK SKH I CK SKJ), tražio borbu protiv „hrvatskih nacionalista da se stvori poseban hrvatski nacionalni jezik“. Deset većinskih srpskih općina, Srpska pravoslavna crkva i najveći broj srpskih intelektualca izjasnili su se za „hrvatsko-srpski“ naziv jezika. Šušvar je početkom 1989. izrazio stav da se treba boriti protiv toga da Srbi budu prešućivani kao narod i da male grupe treba zaštititi od asimilacije. Dodao je ako ima razloga za zabrinutost to je prije svega na području jezika i pisma jer je u Hrvatskoj u posljednjem desetljeću jačala jezična netrpeljivost u „ime hrvatskog lingvističkog nacionalizma“. Nadalje, smatra da postojeće institucije trebaju istraživati zajedničku povijest, da se treba više učiti ćirilica jer su latinica i ćirilica dva zajednička pisma Hrvata i Srba. S takvim stavovima Šušvara mnogi u Hrvatskoj nisu se slagali, a sve hrvatske kulturne institucije u širokoj javnoj raspravi odbacile su takav prijedlog i tražile zadržavanje odredbe „hrvatski književni jezik“. Na početku javne rasprave krajem 1988. godine Ustavna komisija predložila je amandman 41.: „U SR Hrvatskoj u službenoj je upotrebi hrvatski ili srpski jezik“. Obrazloženje prijedloga bila je potreba da se naziv jezika uskladi „s načelom ravnopravnosti hrvatskog i srpskog naroda“ i s činjenicom da se radi o jednom jeziku. U trenutku započinjanja javne rasprave Ustavni sud Jugoslavije donio je mišljenje o neustavnosti odredbe o jeziku u Ustavu SR Hrvatske. Ta odluka u

Hrvatskoj službeno je protumačena kao nedopustiv pritisak na republičke organe. Velika većina sudionika u javnoj raspravi nije se složila s ponuđenom formulacijom, predlažući drugačiju formulaciju ili, u najvećoj mjeri, zadržavanje postojeće formulacije.¹¹

Komisija za ustavna pitanja je nakon javne rasprave predložila novu formulaciju koja je prema tadašnjem predsjedniku Sabora SR Hrvatske Anđelku Runjiću trebala pomiriti stavove. Nova formulacija glasila je „U SR Hrvatskoj u službenoj upotrebi je hrvatski ili srpski jezik, standardni oblik narodnog jezika Hrvata i Srba u Hrvatskoj, koji se naziva hrvatski književni jezik, a koji je i književni jezik Srba u Hrvatskoj“. Društvo književnika Hrvatske u otvorenom pismu saborskim delegatima protivilo se novoj formulaciji, uz obrazloženje da je javna rasprava plebiscitarno podržala zadržavanje važeće formulacije, a da novi prijedlog smatra neprihvatljivim najviše iz razloga što se ne uvažavaju stavovi javne rasprave.¹² U konačnici Sabor SR Hrvatske nije prihvatio amandman 41. za promjenu naziva jezika unatoč tome što je Ustavni sud Jugoslavije donio mišljenje da je važeća formulacija protuustavna. Zadržavanje postojeće definicije, uz stručne argumente, vrlo vjerojatno treba tražiti i u činjenici da je promjena kod hrvatskog rukovodstva označena kao politički zahtjev/pritisak Beograda. Sve jasnije protivljenje Miloševićevoj politici i zahtjevima srpskog nacionalizma, prije svega u medijima, a onda i od strane hrvatskog partijskog rukovodstva, rezultirat će otvorenim medijskim ratom koji će pogodovati i jačanju hrvatskog nacionalizma.¹³

Srpsko novinstvo

U trenutku otvaranja pitanja ustavne definicije jezika u Hrvatskoj srpski novinski diskurs već je značajno upozoravao na nepovoljan položaj Srba u Hrvatskoj. Ugroženost Srba u Hrvatskoj, prema srpskom novinstvu, očituje se kroz zatiranje ćirilice, ukidanje

¹¹ J. Pavičić, Kraj prve runde, *Vjesnik*, Panorama subotom, 11. 2. 1989., str. 1, 12-13.

¹² M. Kočiš, „Odbačeni tekst amandmana“, *Vjesnik*, Panorama subotom, 27. 5. 1989.

¹³ S. Šuvar, „Zajednički su nam historija, jezik, kultura – uza sve specifičnosti“, *Vjesnik*, 17. 1. 1989., *Vjesnikova novinska dokumentacija (VND)*, Kutija: Nacionalno pitanje u Jugoslaviji.; Z. Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.-1991. od zajedništva do razlaza*, str. 558.-560.; J. Dragović-Saso, „Spasioci nacije“ - *Intelektualna opozicije Srbije i oživljavanje nacionalizma*, Beograd, 2004., str. 336.-337.; M. Maloča, „Hrvatska pravila igre“, *Danas*, 2. 5. 1989., str. 10.-13.; „Ograničena reforma ustava“, *Vjesnik*, 21. 6. 1989., str 6.

srpskih institucija, ali i pozivima da napuste svoju vjeru i pređu na katoličanstvo, jednako kao što je to bilo za vrijeme NDH. S obzirom na ovo zadnje, srpsko novinstvo od početka 1989. sve više piše o stradanju Srba za vrijeme NDH, pri čemu će se evociranje strahota iz razdoblja NDH u kasnijem razdoblju koristiti za usporedbu s njihovim trenutnim položajem u SR Hrvatskoj.

U prvoj polovici 1989. godine, odnosno prije odluke o zadržavanju članka 138. o jeziku srpsko novinstvo ovu temu uklapa u tekstove u kojima se govori o lošem položaju Srba u Hrvatskoj, zatiranju njihovog jezika, pisma i institucija, odnosno sve jačeg hrvatskog nacionalizma. Magazin *Duga* u travnju donosi intervju sa Simom Dubajićem, sudionikom prvog kninskog mitinga u veljači 1989. godine. On je između ostalo rekao: „Nacionalista sam zato što se osećam lično proganjenim. Kad govorim o progonu Srba u Hrvatskoj, ili o asimilaciji, ne govorim o apstraktnom progonu. Progonjen sam ja lično i moja porodica! Prognato je moje pismo – ćirilica.“¹⁴

Nakon neprihvatanja promjene ustavne formulacije pitanje jezika postaje sastavni dio tekstova o Hrvatskoj i važan argument koji govori u prilog nepovoljnog položaja Srba i jačanju hrvatskog nacionalizma. Primjerice, magazin *Duga* prenosi riječi člana CK SKJ Borislava Mikelića koji tvrdi da izostanak odluke o promjeni naziva može imati dalekosežne posljedice. Smatra da se time hrabre ne samo konfederalističke nego i separatističke snage u Hrvatskoj. U istom tekstu zaključuje se da su time pobijedili nacionalisti i izgubili komunisti, a s njima i Srbi u Hrvatskoj. Društvo književnika Hrvatske bilo je protiv promjene imena jezika, a član predsjedništva i Srbin iz Hrvatske, Milan Mirić rekao je da se pitanje jezika koristi u političke svrhe. Između ostalog izjavio je i slijedeće: „Osobno ne osjećam nikakav svoj neravnopravni građanski položaj koji bi proizlazio iz sadašnje ustavne odredbe, niti vjerujem da će onaj hrvatski građanin srpske nacionalnosti, koji se danas eventualno osjeća neravnopravnim sutra, sa promijenjenom formulacijom, osjetiti da je preveden u ravnopravnost. Ne radi se ovdje o Srbima u Hrvatskoj, nego o ukupno izrođenim odnosima u jugoslavenskom društvu koje se muči u stagnaciji pa čak i u regresiji.“ Pravoslavni svećenici iz Dalmatinske eparhije izjasnili su se za promjenu formulacije jer bi zadržavanje sadašnjeg naziva označilo diskriminaciju prema srpskom narodu u Hrvatskoj. Autor teksta zaključuje da hrvatski nacionalizam u

¹⁴ D. Barjaktarević, Čoban tera ovčice, *Duga*, broj 395, od 15. do 28. aprila 1989., str. 72.-76.

posljednje vrijeme djeluje otvoreno na javnoj političkoj sceni i da svoje separatističke tendencije objašnjavaju „pluralizmom politike i teorije u jeziku“.¹⁵

Srpsko novinstvo naglašavalo je nepravедnost i diskriminaciju važeće formulacije o nazivu jezika. Tako Dušan Starević¹⁶ u *Dugi* piše da je „neprihvatljivo da bilo tko poriče pravo srpskom narodu u Hrvatskoj da svaki oblik svoga jezika (bilo narodni jezik, bilo standardni jezik) naziva na identičan način s ostalim Srbima – dakle, srpskohrvatskim (hrvatskosrpskim) jezikom (ukoliko svi polazimo od političke volje za zajedništvom), odnosno srpskim jezikom (ukoliko takva volja izostaje).“ Dodaje da je neprihvatljivo odvajanje od jezika i kulture ostalih Srba, a smatra da to analogno vrijedi i za Hrvate koji žive izvan Hrvatske.¹⁷ Zdravko Krstanović u istom broju *Duge* tvrdi da se u Hrvatskoj provodi „jezični teror“ i sakaćenje književnog teksta „u ime svetog, prečistog, pseudonacionalnog jezika“ i da njega kao srpskog književnika iz Hrvatske takva praksa godinama pogađa.¹⁸ Zagrebačko-ljubljanski mitropolit Jovan u *Intervjuu* je rekao da nema ništa protiv da Hrvati nazivaju svoj jezik isključivo svojim imenom, ali da onda treba omogućiti i Srbima u Hrvatskoj korištenje svog srpskog pisma, ćirilice, i njegovanje svoje srpske književnosti u cilju čuvanja nacionalnog identiteta i kulture.¹⁹ Pitanje jezika samo je jedan aspekt „netolerancije“ koja vlada u Hrvatskoj i koja nas nužno vraća u prošlost, piše Ilija Rapačić u *Dugi*. Nastavlja da je u cilju ostvarivanja etnički čiste Hrvatske srpsko ime svugdje brisano, a uporno izbjegavanje pridjeva srpski u ustavnoj odredbi o jeziku svjedoči o „duhovnom nasleđu hrvatskih lingvиста“.²⁰

I drugi tekstovi uglavnom govore da se Srbima u Hrvatskoj 15 godina nameće „hrvatski književni jezik“, a zatire ćirilica. Tako neki potiskivanje ćirilice nazivaju „duhovnim genocidom“ jednako kao i za vrijeme NDH.²¹ Na pitanju jezika kao i na ostalim temama često je prisutan motiv povlačenja paralele prošlost (NDH) – sadašnjost (sve izraženiji hrvatski nacionalizam). Takvo zaključivanje impliciralo je i „mračnu“

¹⁵ P. Stanivuković, „Kako govore Srbi s Medveščaka“, *Duga*, od 8. do 21. 7. 1989., str. 71.-75., 80.

¹⁶ Član Odbora JAZU za koordinaciju proučavanja povijesti i kulture srpskog naroda u SR Hrvatskoj.

¹⁷ D. Starević, „Imaš jezik, nemaš jezik“, *Duga*, od 19. 8. do 2. 9. 1989., str. 24.-25.

¹⁸ Z. Krstanović, „Netko je oklevetao Pilipendu“, *Duga*, od 19. 8. do 2. 9. 1989., str. 22.-23. Pogledati: Z. Krstanović, „Za jezičku ravnopravnost“, *NIN*, 4. 6. 1989., str. 35.

¹⁹ Z. Sekulić, „Pepeljuga u Zagrebu?“, *Intervju*, 28. 4. 1989., str. 32.-34.

²⁰ I. Rapačić, „Raspirivanje bratstva-jedinstva u Hrvatskoj (I), Gospodojući narod i prosjački puk“, *Duga*, 22. 7. – 3. 8. 1989., str. 15.

²¹ D. Radević, „Sejači straha i mržnje“, *Politika*, 16. 7. 1989., str. 5.; B. Jovanović (Beograd), „Činjenice o obespravljenosti Srba“, *Odjeci i reagovanja, Politika*, 17. 9. 1989., str. 11.

budućnost Srba u Hrvatskoj. Mjesec dana kasnije, na proslavi obljetnice Kosovske bitke kod Knina poruke „Dole podrepaši, hoćemo hrvatskosrpski jezik“ i „Sloboda ćirilici“ dio su natpisa i parola koje su sastavni dio srpskog diskursa kad se govori o položaju Srba u Hrvatskoj.²²

Hrvatsko novinstvo

Pitanje promjene ustavne formulacije o jeziku imalo je ogroman prostor u hrvatskom novinstvu. O ovoj temi očitovala se cijela stručna javnost, brojni politički, kulturni i vjerski dužnosnici, uz brojne prijedloge i varijacije kako bi se točno trebalo definirati ustavni članak o jeziku. U hrvatskom novinstvu u vrijeme javne rasprave odgovaralo se na optužbe iz Srbije o jezičnoj netoleranciji, isključivosti i nacionalizmu. Tako *Vjesnik* krajem veljače donosi analizu udžbenika u Hrvatskoj kojom se nastoji pokazati ravnopravnost jezika u obrazovnom sustavu, dok se za Srbija donose primjeri koji isključivo dopuštaju „istočnu varijantu“ jezika.²³ Ovaj tekst, kao i brojni drugi, izražavaju vrlo raširen stav u Hrvatskoj tijekom 1989. i 1990. koji se zasnivao na traženju jednakih prava za Hrvate u Srbiji i za Srbe u Hrvatskoj. Hrvatsko novinstvo uglavnom je pitanje naziva jezika interpretiralo kroz kontekst destabilizacije Hrvatske i njenog rukovodstva. Najavljivano širenje „antibirokratske revolucije“ na Hrvatsku povezivalo se s optužbama za jezičnu isključivost i nacionalizam.²⁴ Tekstovi su u najvećoj mjeri na liniji hrvatskog rukovodstva koje je smatralo da je pitanje jezika ispolitizirano i da se koristi u svrhu sukoba na relaciji Srbija – Hrvatska. Česta je interpretacija da rasprava oko jezika predstavlja jednu od posljedica nacionalnih homogenizacija koje društvo odvlači od pravih problema.²⁵ Josip Pavičić u *Vjesniku* piše da ne stoji osnovni prigovor da neizmijenjena ustavna odredba dovodi u neravnopravan položaj pripadnike srpske nacionalnosti u Hrvatskoj. Kritičari bi imali

²² M. Ćirilović, „Stari Ličanin Petar Štikovac doneo zemlju sa Gazi Mestana“, *Politika*, 10. 7. 1989., str 7.

²³ S. Mijović Kočan, „Ima li ćirilice u Hrvatskoj“, *Vjesnik*, Panorama subotom, 25. 2. 1989.

²⁴ V. Krsnik, „Recept za 'dogođeni narod' u Hrvatskoj“, *Vjesnik*, 26. 2. 1989., str. 4.

²⁵ Pogledati na primjer: M. Maloča, „Hrvatska pravila igre“, *Danas*, 2. 5. 1989., str. 10.-13.; G. Marinković, „Optužbe, oprez i ustupci“, *Danas*, 4. 7. 1989., 7.-9.; M. Jajčinović, „Prošlost nad sadašnjošću“, *Danas*, 30. 5. 1989., str. 20.-21.

pravo kada bi sadašnja formulacija bila uzrok neravnopravnosti i osnova za asimilaciju Srba u Hrvatskoj, ali ona to nije jer ne ugrožava nikoga i svima jamči jezičnu slobodu.²⁶ Hrvatsko novinstvo branilo je odluku Sabora SR Hrvatske od napada i osuda koji su dolazili iz Srbije zbog neprihvatanja novog amandmana. Na komentar objavljen u beogradskoj *Borbi* da je neprihvatanje amandmana „najdirektnije izazivanje Ustavnog suda Jugoslavije“ i „dolijevanje ulja na vatru razbuktalih nacionalističkih strasti“, zagrebački *Vjesnik* odgovara nije li donošenje mišljenja Ustavnog suda dan prije zasjedanja Sabora SR Hrvatske (očitovanje Ustavnog suda Jugoslavije zatraženo je tri godine prije) bilo svojevrsno „dolijevanje ulja na vatru međunacionalnih odnosa“. Nadalje, autor teksta branio je pravo Hrvatske da suvereno odlučuje o pitanju jezika, odnosno da Ustavni sud nema nadnacionalne ovlasti.²⁷ Tjednik *Danas*, pišući o promjenama ustava, kritički se osvrće na cijeli kontekst u kojem se odvijala javna rasprava oko jezičnog amandmana, ističući da je cijeli proces od početka bio ispolitiziran u kontekstu jačanja nacionalizama.²⁸ U drugom tekstu u istom tjedniku brani se hrvatsko rukovodstvo od optužbi za nacionalizam, uz obrazloženje da unutar njega postoji ravnoteža različitih frakcija koje zajedno predlažu drugima u federaciji „jugoslavensku sintezu“.²⁹ Tu se radi o slabo razrađenom i nejasnom konceptu koji će predstavljati hrvatski prijedlog reforme federacije u drugoj polovici 1989. godine. U kontekstu nacionalnih homogenizacija takav nejasan koncept, bez stvarnog sadržaja i konkretnih rješenja, bio je osuđen na neuspjeh.

Zaključak

Rasprava oko promjene ustavne formulacije o jeziku u Hrvatskoj sastavni je dio suprotstavljenih diskursa hrvatskog i srpskog novinstva tijekom 1989. godine. Kao i u drugim temama koje su se povezivale s položajem Srba u Hrvatskoj, tako su i ovdje primijenjeni uobičajeni diskurzivni obrasci i strukture argumentacije.

²⁶ J. Pavičić, „Nitko nije oštećen“, *Vjesnik*, 1. 7. 1989., str. 5.

²⁷ V. Krsnik, „Sukob mišljenja i glasanja“, *Vjesnik*, 2. 7. 1989., str. 4.

²⁸ M. Štajduhar, „Lingvisti i političari“, *Danas*, 27. 6. 1989., str. 12-13.

²⁹ G. Marinković, „Optužbe, oprez i ustupci“, *Danas*, 4. 7. 1989., str. 7-9.

Prema tome, u srpskom novinskom diskursu Srbi u Hrvatskoj su žrtve politike koja im je ukinula sve nacionalne institucije, oduzela im jezik i pismo i time ih prepustila asimilaciji i iseljavanju. Antisrpska politika hrvatskog rukovodstva ne očituje se samo u navedenom već i u podršci „albanskim separatistima“, odnosno nepodržavanjem Srbije u nastojanju ostvarivanja kontrole nad cijelim svojim teritorijem. U skladu s tim, hrvatsko rukovodstvo je „birokratizirano“ i nesposobno da riješi nagomilane probleme, a narod ga sve manje podržava. Ovo posljednje je bio osnovni argument Miloševićeve „antibirokratske revolucije“ u traženju svrgavanja rukovodstava. Uz neke druge pokazatelje, neprihvatanje promjene ustavne formulacije o jeziku značilo je i jačanje hrvatskog nacionalizma.

Prema dominantnom pisanju hrvatskog novinstva tvrdnje o ugroženosti i diskriminaciji Srba u Hrvatskoj su neosnovane i zlonamjerne, a cilj im je narušiti međunacionalne odnose i delegitimirati hrvatsko rukovodstvo. Glavni cilj pritisaka na Hrvatsku preko Srba u Hrvatskoj je ostvarenje reformnih planova rukovodstva Srbije prema kojima bi se Jugoslavija centralizirala. Ustavna formulacija jezika u Hrvatskoj ni po čemu ne ugrožava Srbe i ne uskraćuje im punu jezičnu slobodu.

Ovdje prikazana epizoda o jeziku samo je jedna od niza tema koje su punile novinske stupce tijekom 1989. i 1990. godine u medijskom ratu između dvije republike. U osnovi, radilo se o dvije politički suprotstavljene koncepcije preuređenja Jugoslavije. Srbijanska koncepcija centralizacije Jugoslavije išla je paralelno sa zahuktalim srpskim nacionalnim pokretom koji je Srbe proglasio najvećom žrtvom socijalističke Jugoslavije, a sve protivnike Miloševićeve politike antisrpskim elementom, separatistima, nacionalistima ili birokratiziranim političkim vodstvom. S druge strane, Hrvatska je branila pozicije iz ustavnog rješenja 1974., odnosno prava republike. Za političko vodstvo to je ujedno značilo i branjenje svojih pozicija pred prijetnjom „antibirokratske revolucije“. U takvom kontekstu postupno dolazi do jačanja i hrvatskog nacionalizma, proporcionalno sa zaoštavanjem sukoba. On je ipak u ovom razdoblju marginalan, dok novinstvom dominira protivljenje koncepciji koju vodi Milošević s pozicije Ustava iz 1974. godine. Pitanje jezika također pokazuje raspad ideološkog koncepta komunističkog režima i nemogućnost snalaženja u identitetskim pitanjima u kontekstu jačanja nacionalnih homogenizacija i sukoba.

Summary

The debate over constitutional change of language formulation in Croatia is an integral part of competing discourses between Croatian and Serbian journalism during 1989. As many other issues this debate was linked with the position of the Serbs in Croatia. On this topic we can see the usual discursive patterns: In Serbian journalistic discourse Serbs in Croatia are victims of policies that abolished all of their national institutions, took their language and alphabet, thus leaving them to assimilation and emigration; According to the dominant writing in Croatian journalism allegations for threats and discrimination against Serbs in Croatia are unfounded and malicious, and their aim is to undermine interethnic relations and delegitimize Croatian leadership.

Key words: language, constitutional formulation, Croatia, Serbian and Croatian journalism